

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXIX

P R E S I D E N C Y

Book 14

VLADAN ĐORĐEVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 176th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXXIX

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 14

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ШЕСТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

БЕОГРАД 2020

Организациони одбор
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дојисни члан Мира Радојевић
дојисни члан Јован Делић
Вера Бајић, секретар

Рецензенти
академик Василије Крстић
академик Нада Милошевић Ђорђевић
академик Миодраг Чолић
академик Љубодраг Димић
проф. др Душан Иванић
проф. др Горан М. Максимовић

Главни уредник
академик Зоран Кнежевић

Уредници
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дојисни члан Мира Радојевић
дојисни члан Јован Делић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура
Младенка Савичић

Коректура
Рајка Павловић

Дизајн корица
Драјана Лацмановић–Лекић

Штампа
Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-888-4

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

С А Д Р Ж А Ј

Реч уредника.....	9
Василије Ђ. Крестић: <i>Владан Ђорђевић и Српско учено друштво</i>	11
Vasilije Đ. Krestić: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Learned Society (SLS)</i>	17
Вељко Тодоровић: <i>Владан Ђорђевић и српска војска</i>	19
Veljko Todorović: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Army</i>	35
Вељко Тодоровић, Јово Зељковић: <i>Владан Ђорђевић и историја Српској војној саниџерији</i>	37
Veljko Todorović, Jovo Zeljković: <i>Vladan Đorđević and the History of the Serbian Medical Corps</i>	52
Радоје Чоловић, Владимир Кањух: <i>Владан Ђорђевић и Српско лекарско друштво</i>	53
Radoje Čolović, Vladimir Kanjuh: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Medical Society</i>	68
Радоје Чоловић: <i>Прикази, предавања и дискусије др Владана Ђорђевића на састанцима Српској лекарској друштва</i>	71
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević's Presentations, Lectures and Discussions at the Serbian Medical Society Meetings</i>	80
Зоран Вацић: <i>Народна медицина у Срба написао др Владан Ђорђевић</i>	81
Zoran Vacić: <i>Narodna medicina u Srba by Dr Vladan Đorđević</i>	103
Радоје Чоловић: <i>Владан Ђорђевић иницијатор и оснивач „Српској друштва за приватну помоћ рањеницима и болесницима“ (Српској друштва Црвеној крсти)</i>	105
Radoje Čolović: <i>Vladan Đorđević, Initiator and Founder of „The Serbian Society for Private Assistance to the Wounded and Sick Soldiers“ (Serbian Red Cross Society)</i>	116

Гордана Лазаревић: Улога др Владана Ђорђевића као уредника и власника часописа Отаџбина у развоју здравствене културе.....	117
Gordana Lazarević: <i>Vladan Đorđević's role as the editor and owner of the journal Otažbina in building a culture of health</i>	136
Зоран Ваџић: Реформа помоћи сиромашнима – допринос Владана Ђорђевића	137
Zoran Vacić: <i>Reform of help to the Poor – Vladan Đorđević's Contribution</i>	150
Радоје Чоловић: Др Владан Ђорђевић, први почасни доктор медицинских наука Универзитета у Београду	153
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević, the first Honorary Doctor of Medical Sciences of the University of Belgrade</i>	164
Зоран Ваџић: „Мизерија практичној животи“ Владана Ђорђевића	165
Zoran Vacić: <i>Vladan Đorđević's "Misery of Practical Life"</i>	184
Борис Милосављевић: Породица и порекло Владана Ђорђевића	185
Boris Milosavljević: <i>Vladan Đorđević's Family and Background</i>	203
Драган Симеуновић: Полемика др Владана Ђорђевића са српским социјалистима о „сиротињској болници“ и радничком питању	205
Dragan Simeunović: <i>The Polemic of Dr Vladan Đorđević with Serbian Socialists About "the Hospital for the Poor" and the Labour Issue</i>	237
Мирослав Перишић: Дипломатски дани Владана Ђорђевића у Атини	239
Miroslav Perišić: <i>Vladan Đorđević's Diplomatic Service in Athens</i>	251
Петар В. Крестић: Шест писама Стојана Новаковића Владану Ђорђевићу 1893. године	253
Petar V. Krestić: <i>Six Letters that Stojan Novaković sent to Vladan Đorđević in 1893</i>	270
Славенко Терзић: Балкански хоризонти Владана Ђорђевића	271
Slavenko Terzić: <i>Balkan Horizons of Vladan Đorđević</i>	292
Милић Ј. Милићевић: Државне и друштвене промене за време председништва Владана Ђорђевића (октобарској режима) 1897–1900. године	293
Milić J. Milićević: <i>State and Social Changes During the Presidency of Vladan Đorđević (October Regime) 1897–1900</i>	306
Војислав Г. Павловић: Конкордатско питање за време владе Владана Ђорђевића	307
Vojislav G. Pavlović: <i>The Concordat Issue During the Government Led by Vladan Đorđević</i>	319

Владимир Јовановић: <i>Владан Ђорђевић и Ивањдански атентат</i>	321
Vladimir Jovanović: <i>Vladan Đorđević and the Ivandan Assassination Attempt</i>	340
Ђорђе Ђурић: <i>Владан Ђорђевић и Јован Жујовић, њихов политички судбина два разочарана обреновићевца</i>	343
Đorđe Đurić: <i>Vladan Đorđević and Jovan Žujović, the Political Destiny of two Disillusioned Supporters of the Obrenović Dynasty</i>	360
Јован Делић: <i>Владан Ђорђевић у науци о књижевности</i>	363
Jovan Delić: <i>Vladan Đorđević and the Science of Literature</i>	377
Душан Иванић: <i>Владан Ђорђевић и српски реализам</i>	379
Dušan Ivanić: <i>Vladan Đorđević and Serbian Realism</i>	385
Љиљана Костић: <i>Аутобиографски и поетички дискурс Владана Ђорђевића</i>	387
Ljiljana Kostić: <i>Vladan Đorđević's Autobiographical and Poetic Discourse</i>	397
Татјана Јовићевић: <i>Историја, фикција, актуелност – причање и поруке у прози Владана Ђорђевића</i>	399
Tatjana Jovičević: <i>History, Fiction, Actuality – Storytelling and Messages in the Prose of Vladan Đorđević</i>	415
Јована М. Јосиповић: <i>Митологика романтичне љубави и страсти у Кочиной крајини</i>	417
Jovana M. Josipović: <i>Mythopoetics of Romantic Love and Passion in Kočina krajina</i>	426
Драгана Вукићевић: <i>Голгота – митика мелодрамске прозе</i>	427
Dragana Vukičević: <i>Golgotha – The Poetics of Melodramatic Prose</i>	445
Снежана Милосављевић Милић: <i>Слика владара између историјске и књижевне наративе у роману У фронт Владана Ђорђевића</i>	447
Snežana Milosavljević Milić: <i>A Portrait of a Ruler Between Historiographic and Literary Narration – U front by Vladan Đorđević</i>	455
Горан М. Максимовић: <i>Путописна проза Владана Ђорђевића</i>	457
Goran M. Maksimović: <i>Travelogue Prose by Vladan Đorđević</i>	468
Зорица Несторовић: <i>Рађ Владана Ђорђевића у области драме</i>	469
Zorica Nestorović: <i>Vladan Đorđević's Work in the Field of Drama</i>	484

Радослав Ераковић: <i>Лекар, њојџуковник и невешџи коњаник: мемоарско-дневничка сучељавања Владана Ђорђевића и Пере Тодоровића</i>	485
Radoslav Eraković: <i>Physician, Lieutenant Colonel and Unskilful Equestrian: Literary Rivalry Between Vladan Đorđević and Pera Todorović</i>	495
Гордана Илић Марковић: <i>Бечке џодине Владана Ђорђевића</i>	497
Gordana Ilić Marković: <i>Die Wiener Jahre von Vladan Đorđević</i>	514
Драгана Бедов: <i>Успомене Владана Ђорђевића – између сведочења и настојања</i>	515
Dragana Bedov: <i>Uspomene by Vladan Đorđević – Between Testimony and Aspiration</i>	541

РЕЧ УРЕДНИКА

На предлог Одељења медицинских наука, Председништво Српске академије наука и уметности је 2020. годину посветило академику Владану Ђорђевићу. Четворочлани Одбор добио је изузетно тежак задатак да, на начин како су већ представљени истакнути чланови Академије, Јован Цвијић, Михаило Петровић Алас, Стојан Новаковић и Слободан Јовановић, нашој и страниој јавности што потпуније представи академика Владана Ђорђевића, који је током свог, за своје време врло дугог живота, уз изврсне личне способности, испољио широка интересовања и дао изузетне доприносе у разним областима у којима је делао и којима је често давао и лични печат.

Владан Ђорђевић је био један од првих Срба пореклом из Србије који су завршили студије медицине, први српски хирург у данашњем смислу речи који је у области хирургије и српске медицине, војном и грађанском санитету, медицинској публицистици, издаваштву и преводилаштву у медицини, оставио изузетно дубоке трагове. Уз то, он је био изузетан друштвени радник, оснивач три велика друштва која и данас постоје и успешно раде, председник Одбора београдске општине, успешан министар просвете и црквених дела, министар привреде, вишегодишњи дипломата у Грчкој и Турској, три године председник Владе и министар иностраних дела, истакнути национални радник, који се успешно огледао и у књижевности као писац приповедака, историјских романа, путописа, преводилац, оснивач, власник и уредник часописа *Ошацибина*, једног од најбољих часописа у другој половини деветнаестог века, припадник једне изузетне генерације српске интелигенције која је дала огроман допринос обнови српске државе и њених институција.

У свом изузетно богатом животу, био је активни учесник четири рата, француско-пруског (1870/71), начелник српског војног санитета у два српско-турска рата (1876–78) и српско-бугарског рата (1885) и заточеник у Првом светском рату. Сретао је најистакнутије људе свога времена, из области медицине, књижевности, политике, дипломатије, разговарао и преговарао са неким од најзначајнијих државника свога времена, био гост председника, краљева, царева и султана, али и политички осуђеник и заточеник.

Да би што боље одговорио овом врло захтевном задатку, Одбор је одлучио да се у Галерији Српске академије приреди изложба о животу и делу Владана Ђорђевића са репрезентативним каталогом, да се организује научни скуп о његовом животу и делу, да се изда двојезично издање о његовом животу, делу и времену у коме је деловао, да се изда зборник

радова са научног скупа и да се издају његове „Успомене“, које у рукопису скоро цео век чекају на објављивање.

Чланови Одбора су поделили задатке. Академици Владимир Кањух и Радоје Чоловић су се старали о прилозима о академику Владану Ђорђевићу који су на било који начин у вези са медицином, дописни члан САНУ Мирјана Радојевић о радовима који се односе на његову делатност у дипломатији, државним и државничким пословима, а дописни члан Јован Делић о радовима из области књижевности.

Чланови Одбора изражавају велику захвалност свим ауторима прилога, а посебно рецензентима, академицима Василију Крестићу, Нади Милошевић Ђорђевић, Миодрагу Чолићу и Љубодрагу Димићу, и професорима Душану Иванићу и Горану М. Максимовићу, који су уложили велики труд да анализирају и оцене прилоге који се налазе у књизи.

О Владану Ђорђевићу су написане књиге и бројни радови, анализирани су његове делатности у разним областима, одржавани су научни скупови, држана предавања и припређиване изложбе. По сазнању Одбора, ово је први пут да се на једном месту настоји да се осветле његове делатности у свим областима у којима је делао, медицини, књижевности, друштвеним, дипломатским, државним и државничким и другим областима.

Свесни да ни на једном научном скупу о Владану Ђорђевићу није могуће рећи све, и да ће увек остати нешто што није обухваћено и анализирано, чланови Одбора се ипак надају да ће њихов труд и труд великог броја приложника у књигама и предавача на научном скупу помоћи да учесници скупа и читаоци пратећих публикација стекну једну потпунију слику о животу и делу академика Владана Ђорђевића.

Одбор је био одлучио да се научни скуп одржи на 176. годишњицу рођења академика Владана Ђорђевића и да се радови планирани за научни скуп објаве у књизи „Владан Ђорђевић, живот и дело“ пре одржавања скупа 3. и 4. децембра 2020. године.

Нажалост, иако су све припреме биле обављене, због пандемије изазване корона вирусом и рестрикција које су уведене у циљу њеног сузбијања, одржавање научног скупа у планирано време није било могуће, тако да је скуп морао да се одложи и биће одржан чим то буде било могуће.

Уредници

ШЕСТ ПИСАМА СТОЈАНА НОВАКОВИЋА ВЛАДАНУ ЂОРЂЕВИЋУ 1893. ГОДИНЕ

ПЕТАР В. КРЕСТИЋ*

С а ж е т а к. – У раду су анализирана писма Стојана Новаковића, која је током 1893. године упутио Владану Ђорђевићу, оновременом српском посланику у Атини. У писмима је Новаковић покренуо читав низ најразличитијих тема, од економских и политичких, преко династичких, па све до научних и верских питања.

Сачувана писма представљају прави драгуљ за истраживаче историје Србије друге половине 19. столећа, а посебно аналитичара друштвено-политичких па и међупартијских односа у периоду владавине краља Александра Обреновића. Писма потврђују оцену о Новаковићу као добро обавештеном, систематичном и проницљивом познаваоцу ондашњег српског друштва, чије анализе и закључци пружају како потврду познатих чињеница тако и сасвим нове, за науку вредне податке, неопходне за сагледавање потпуније и заокруженије слике нашег народа у овом бурном и догађајима богатом времену.

Кључне речи: 1893. година, Владан Ђорђевић, Стојан Новаковић, преписка, Посланство у Атини, унутрашња политика Србије

У обимној, садржајно разноврсној и с научног становишта изузетно значајној рукописној заоставштини академика Виктора Новака, која се налази у Архиву САНУ у Београду, под сигнатуром 14.474 (несређено), има много докумената која се тичу Владана Ђорђевића.

За ову прилику издвојио сам неколико писама Стојана Новаковића, која је током 1893. године написао Владану Ђорђевићу, у време када се овај налазио на положају српског посланика у Атини. Писма, до чијих оригинала нисмо успели да дођемо, с аутографа је преписао академик Новак, с намером да их неком приликом публикује, као што је то већ чинио током 1971. у Гласнику САНУ и Гласу САНУ¹, обухватајући у објављеној

* Историјски институт, Београд

¹ Виктор Новак, Два необјављена Богишићева писма Владану Ђорђевићу, Гласник САНУ, (1970) 1971, XXII, 1, 115–117; В. Новак, Три значајна писма Валтазара Богишића Владану Ђорђевићу (1891–1892), Глас САНУ, 1971, CCLXXX, Одељење друштвених наука, 15, 113–130.

кореспонденцији између Валтазара Богишића и Ђорђевића управо период до 1893. године. Међутим, до објављивања ових писама, која смо припремили за штампу, из нама непознатих разлога није дошло.

У приређеном тексту ситније допуне стављане су у угласте заграде. Разјашњења архаичних и мање познатих речи, као и преводи појединих израза и фраза приложени су у напоменама. Учињене су мање језичке интервенције на рукопису, у складу са савременим језиком и правописом, како би читаоцу било олакшано његово коришћење.

* * *

Реч је о шест писама која је 11. јануара, 8. фебруара, 26. новембра и 11, 12. и 23. децембра 1893. Новаковић упутио Ђорђевићу.

У првом, од 11. јануара 1893, најобимнијем и најинтересантнијем од наведених, Новаковић је покренуо читав низ најразличитијих тема, од економских и политичких, преко династичких, па све до научних и верских питања.

Пишући му о железничкој мрежи и повезивању Грчке железницом са Европом, што је, по његовом мишљењу, било добро и за Србију, он је сугерисао Ђорђевићу да у том смислу поради у Атини, истовремено га упућујући да се за помоћ и подршку обрати богатом финансијеру Виталију, чији је моћни утицај могао да буде од пресудног значаја за остварење идеје о прикључењу железничке мреже Србије и Турске.

Извештавајући га о својој научној делатности упознао га је са својим виђењем злога због којих је св. Сава одлучио да буде архиепископ, од кога је тражио да га уведе у архиепископски чин, као и како се тим поводом држао канонски архиепископ Димитрије Хоматијан. Пошто је превео књигу Хоматијана и упоредио је с руским преводом, Новаковић је молио Владана Ђорђевића да ако може сазна шта значе две речи на грчком, које му је означио у цитату те књиге.

Обавестио га је да је постао стални члан Академије, те да треба да размисли за коју тему ће се одредити за приступну беседу, па да му то јави.

Значајан простор у писму Стојан Новаковић је посветио вестима о унутрашњополитичким збивањима у Србији; јавио је да су либерали „починили права чудеса безобзирности”; сматрао је да ће се на изборима красти куглице, да ће се погрешно пребројавати, да ће бити застрашивања чиновника да се не прихвате руковођења изборима, како би то, по закону, прешло на председнике општина. Тврдио је да је приликом последњих избора било изборних превара, те да је било физички немогуће да гласа онолико људи колико их је записано. Вршена је и привола на људе да гласају, па су чак присиљавани и пандури и трговци дувана, и то тако што је трговцима који нису гласали одузиман дуван, а пандури су отпуштани из службе. „А уз све то”, коментарисао је Новаковић, „се виче: слобода, уставност, народно поверење”. По Новаковићевом уверењу, испоставиће се да је нови изборни закон гори од старог. Као показатељ лоше ситуације у којој се земља налазила

навео је изјаву једног радикала, који се изјаснио да би они више волели поново Николу Христића на власти него постојеће стање.

У писму је Ђорђевића известио и о помирењу краља Милана и краљице Наталије, описујући му како је краљ Милан бануо у краљичин стан у Бијарицу, где се у пратњи краљице налазила и Драга Машин, захваљујући којој се ова вест најпре и проширила. Овај догађај Новаковић је прокоментарисао следећим речима: „Ја сам одмах држао да је могућно”. Детаљно је описао и весеље организовано поводом измирења на улицама Београда – бакљаде, окупљања народа, осветљавање државних институција, приватних кућа, уз нападно истицање оних установа које нису биле осветљене.

Пренео је и гласине које су проношене да ће краљ Милан бити изабран за трећег намесника. Коментаришући да „нико сад ни с ким не може рачунати, пошто се на сцену враћа стари мајстор, који ипак може много”, Новаковић је додао и то да је Милан „грдним грешкама интелигенцију од себе одстранио”.

Јављао је Ђорђевићу о односима у редовима либерала, пре свега између Ристића, Белимарковића и Рибарца, као и о њиховом односу према радикалима, где су се читавале и главне разлике међу њима. Док је Ристић био за блаже поступање према њима, у чему је имао подршку руског посланика у Београду Александра Ивановића Персијанија, који је мислио да се тиме „само издижу акције напредњачке”, дотле је Белимарковић био за екстерминацију радикала. У прилог Ристићевом и Персијанијевом ставу навео је податак да је Милутин Гарашанин „сада[,] о Божићу[,] за пет дана продао за готове паре 4.000 примерака Два намесништва”. На основу свих информација којима је Новаковић до тог тренутка располагао, чинило му се да су Белимарковић и Министарство на једној, а Ристић на другој страни.

Новаковић је исказао задовољство „што су краљевски родитељи” својим помирењем „једанпут дали за право и пријатељима из куће Обреновићске”. Истовремено, налазио је „да је положај у пенсији дивно посматралиште за све што се сад збива”, али да је „једина [...] незгода што се не може да покрива неопходне трошкове”, па мислећи на то, одлучио је да прекине „ово беспосличарско ћеретање, у коме наши сународници тако много времена губе”, и на тај начин оконча своје писмо Ђорђевићу.

У другом писму, датованом 8. фебруаром 1893. године, Новаковић је јавио Ђорђевићу да се кандидовао за народног посланика на два места, у Београду и у Шапцу, у Подринском округу, и образложио му да се овога прихватио из потребе да се одужи свом родном крају.

Доста простора посветио је будућој приступној беседи коју је Ђорђевић требало да одржи у Академији. Сазнавши наслов теме коју је овај планирао да изговори на свечаности (чији је наслов, у скраћеној верзији, познатој из писма, гласио „Српско-грчки одношаји”), а који му се није допао пре свега као, по његовом мишљењу, преширок за беседу, Новаковић је то отворено и рекао у одговору В. Ђорђевићу. Образложио му је своје гледиште без увијања: „Рећи истину, значи у Академији беседити противно захтевима опортунитета. Претварати се и превртати очима те увијати [...] значи говорити противно дужностима академика”. Одвращајући га од поменуте теме, он му је истовремено дао алтернативни предлог, и обратио му пажњу на Доситеја Обрадовића и његове културно-просветне контакте са Грцима, посебно на школу у Смирни, као и

на међусобне грчко–српске утицаје на пољу просвете. Свакако да је на овај начин Новаковић непосредно утицао како на избор теме Ђорђевићеве приступне беседе, тако и на његово будуће усмеравање ка поменутој проблематици, па и на настанак Ђорђевићевог дела Грчка и српска просвета, објављеног 1896. у оквиру посебних издања СКА.

Јављајући Ђорђевићу најновије вести о измирењу краљевих родитеља обавестио га је да то још није сасвим свршена ствар, пошто краљица Наталија поставља услов краљу Милану да претходно исправи све почињене грешке које је учинио према њој, попут развода, одузимања држављанства, одрицања родитељских права итд., чије поправљање захтева време. Оно што је по Новаковићевом мишљењу било битно је да питање измирења нема више никаквог утицаја, а како истиче Новаковић „народ има у рукама Устав, и нека гледа што ради, јер се само будале даду вући за нос”.

На крају свог писаног обраћања Ђорђевићу Новаковић се осврнуо и на питање могуће женидбе младог краља Александра Обреновића неком од кћери Ђорђа I, краља Грчке, истовремено наводећи да се о његовој супрузи, краљици Олги, говори све најлепше.

Треће Новаковићево писмо, од 26. новембра 1893. године, започиње у прилично мрачном тону, наговештајем да Србија иде у банкротство, а да радикали банкротство виде као „некакво средство за расплет нашег финансијског белаја”. Он је молио Ђорђевића да му јави „шта се тамо”, дакле у Атини, „мисли под државним банкротством”. По његовом суду Србија нема ни оно богатство на које Грци могу да рачунају, нити располаже њиховим знањем и образованошћу. Као доказ да је финансијска ситуација у земљи све компликованија, наводи податак да на дан 26. новембра у Великој школи још није исплаћена плата за октобар. „На јадне се пензионере и не мисли. Ово већ нико не памти у Србији”, додаје Новаковић у свом писму.

Указао је и на општу забуну „у свим земаљским одношајима”, која наставља да расте због „неспособности владе и одсуства свакога вођења”, а ситуацију додатно отежавају несугласице између Двора и радикала. Описујући генезу односа између краља и радикала, и њихову трансформацију од идилично добрих па до отворено непријатељских, није избегао да примети да узрок овако драстичне и нагле промене највероватније лежи у пресудном утицају који на краља Александра има његов отац, краљ Милан. Као резултат његовог деловања дошло је до поновног успостављања блиских веза Александра Обреновића са конзервативнијим круговима у Србији, као и до краљевих недвосмислених изјава „да би се курталисао радикала”, и „да овај систем води земљу у пропаст”. Упркос сугестијама највећег дела политичких кругова у земљи, међу којима се нашао и Новаковић, а који су саветовали владара да покаже стрпљење, и одвраћали га од било каквих пренагљених одлука, показало се да је гледиште краља Милана довело до новонасталог стања у Србији, које је „постало тешко и несносно”. Пошто су се радикали у овој ситуацији показали као „млитави, раздвојени, несложни [и] малаксали”, председник радикалске владе Лазар Докић поднео је оставку, приморан на тај чин како болешћу тако и притиском који је на њега извршио краљ Александар.

У свом писму Ђорђевићу Новаковић је истакао да је компликовани однос с Аустријом због питања трговине у ствари био један од генератора кризе ондашње српске владе. До заплета у односима дошло је када су чланови радикалске владе задужени за финансије покушали да изиграју или заобиђу поједине тачке трговинског уговора потписаног

с Монархијом, иначе неповољног по Србију, и да на тај начин обезбеде више новца за земљу. Како су Аустријанци, држећи се слова потписаног уговора са Србијом, протестовали и одбијали да потпишу новонастале измене, дошло је до поделе у Влади. Министарска криза настала је у тренутку поделе у ставовима између министра иностраних дела Андре Николића, који се залагао за попуштање аустријским захтевима, док се министар финансија Михаило Вујић противио овоме ставу. Основна идеја Аустрије и краља Александра била је смена министра Вујића, па је његово место нуђено већем броју личности, које се нису хтеле примити. Краљ је, такође, планирао да из Министарства војног истисне Саву Грујића, и да тамо постави себи поуздану особу, али су радикали тврдоглаво одбијали сваку помисао на његову смену. Нашавши се у безизлазном положају, обе стране посегле су компромису, док је Влада чврсто обећала краљу да ће изгладити неспоразум са Аустријом.

Према информацијама којима је он у том тренутку располагао, очекивало се да ће незадовољне струје међу радикалима убрзо оборити овај кабинет, који представља десно крило међу радикалима, а да би у комбинацију тада могли доћи поједини радикалски челници са левог крила странке, попут Николе Пашића или Косте Таушановића, који представљају најпретеранију радикалску ексклузивност, чије је незадовољство познато. Појединости о насталој кризи, као и њеном разрешењу, Новаковић је сазнао непосредно од владара.

Најзад, дотакао се и питања стања међу напредњацима, странки којој је сам припадао. Са задовољством је констатовао да се осећа пораст утицаја напредњака, па да је на последњи страначки збор уместо очекиваних 200 до 300 људи дошло више од 2.500 људи из свих крајева Србије. Ипак, јасно је сагледавао изражену неодлучност међу страначким вођством, које је, после негативних искустава и доживљеног разочарења, избегавало да преузме одговорност, што се свакако читовало у поверењу које им је указивало постојеће чланство, као и у малом броју нових чланова.

Крај писма оставио је за непријатну вест, која се непосредно односила на статус Владана Ђорђевића као посланика у Атини. Током претреса буџета финансијски одбор је предложио да се због штедње укине поменуто посланство. Он је, ипак, истицао да извештај још није готов, пошто овај предлог није добио мишљење Владе.

Наредна три писма, из децембра месеца 1893. скромнијег су обима и сличне садржине. У четвртом и петом, од 11. и 12. децембра 1893. године, Новаковић је потврдио Ђорђевићу вест да је његово посланичко место у Атини укинуто, уз образложење министра иностраних дела да се оно укида због тога што ни Грци неће да поставе заступника у Београду. Јавио му је и да још није познато да ли ће му бити понуђено посланство у Букурешту или ће бити пензионисан „да би се”, како каже, „знао с [...] финансијама и пословима управљати”.

Последње, шесто писмо, од 23. децембра 1893. године, по изјави самог Новаковића, није планирао да пише Ђорђевићу, али је био у обавези да то учини после сусрета са владарем, који му је заповедио да пренесе поруку тада већ бившем посланику да колико год је могуће више пожури с повратком у Београд.

У ишчекивању њиховог скорог сусрета у Србији он се потрудио да му пружи реалистичну и веома упечатљиву слику стања у земљи, и врхунца распада владавине радикала. „Касе празне, капетани немилостиво стегли за порезу не питајући за партију. У Београду о

општинским изборима читали су поцепани радикали једни другима нечувене ствари, и завадили се грдно”, наводи у свом писму Новаковић. Поражавајући поглед на девастиране српске државне институције и опште расуло приказао је описом избора за посланика за скупштину у Пожаревачком округу. Из тога округа, из којег је на ранијим изборима излазило по 25–30.000 гласача, у том тренутку гласало је само 3–4.000 људи, а по Новаковићевом исказу „било је великих општина у којима није дошао на гласање ниједан човек!” Закључујући своје писмо пријатељу, Новаковић је констатовао да би владар морао да реагује, а да никако не сме да скрштених руку чека изненађења.

Сачувани део писама Стојана Новаковића упућених Владану Ђорђевићу представља прави драгуљ за истраживаче историје Србије друге половине 19. столећа, а посебно анализатора друштвено-политичких па и међупартијских односа у периоду владавине краља Александра Обреновића. Писма потврђују оцену о Новаковићу као добро обавештеном, систематичном и проницљивом познаваоцу ондашњег српског друштва, чије анализе и закључци пружају како потврду познатих чињеница тако и сасвим нове, за науку вредне податке, неопходне за сагледавање потпуније и заокруженије слике нашег народа у овом бурном и догађајима богатом времену.

ПРИЛОГ

1.

Београд, 11. јануара 1893.

Ја одоцнех и преко воље с овим мојим писмом. Београд није плодан за кореспонденцију, ми с овим празницима усред зиме – Божићем, па Новом годином, па светим Јованом имамо сад да рачунамо. Али дужне нећу да одгађам, и оставио сам на страну текући посао (Брусу, Путничке белешке из Мале Азије, што пишем за Летопис), само да Ти одговорим.

Прво и прво хвала на честитању славе и нове године. Карте за Нову годину дошле су, чини ми се, 2-ог или 3-ег, а телеграм на с[в]. Јована сутра дан рано, али не ради жице него ради разносача и св. Јована у Београду, јер су ми с твојим телеграмом донесени и неки из Србије. Чудо да Грци не увиђају да им ваља железницу сухим с Европом везати. По лабавоме држању њиховога посланства цариградског у том питању ја сам добио уверење као да се у Атини и не мари много за ту везу, а то је баш неразумљиво. Ми бисмо имали много интереса – већ и ради више путника и стања зими и иначе, ради тачности или хитње – да се та веза оствари. Да ли си ти штогод о томе радио? Ако немаш упутстава, ја бих на твојем месту то сам гуркао сваком приликом. Докле иду грчке железнице у правцу Ларисе и Битоља? Виталис² добро разуме те интересе и могао би бити од помоћи у Цариграду као год каква велика сила.

---

² Није у потпуности јасно на ког члана породице Витали се односи, да ли на оца, Филипа Виталија (1830–1909), инжењера и финансијера железнице, или на сина, Жоржа Виталија (1861–1925), ангажованог на прикључењу железничке мреже Србије и Турске, који је осмислио и изградио железничку пругу Солун–Истанбул и био финансијер и градитељ низа пруга у Малој Азији и на Блиском истоку.

Одвукоше ме поште и телеграфи ето куда. Тако је, кад нема нико да виче „на ствар!” Прво на прилог, који ће те зачудити.

Под насловом на врху прилога изашла је пре кратког времена читава књига у малом кварту на два ступца, у којој је управо архиепископска архива и неки списи Димитрија Хоматинског³ – архиепископа охридског из прве четвртине XIII века, савременика св. Саве. Пре него што је св. Сава израдио автокефалност српске цркве 1318–19,⁴ српске су земље биле црквенски под охридским, и тај је учени господин био наш архипастир. Али како је у ондашњем вашару на Балканском полуострву поводом крсташког освајања Цариграда свако почео себи теглити, св. Сава смисли да створи у Србији краљевину, а зато му је требало да он постане архиепископ. Сумњајући да ће му у томе бити на руци Хоматински, надлежни и „канонски” архијепископ, он оде у Никеју, где се био склонио цариградски двор и патријархат, који је био у сродству са краљем Стефаном Првовенчаним⁵. Кад се Сава врати, и отпочне – од 1219, као архиепископ уређивати српску цркву,⁶ Хоматински, Охриђанин, законити старешина зајауче приложеним писмом. Без сумње су га ућуткали перперама, јер су га ућуткали, а и он није био у бољој кожи, јер је замерио се у Никеји, што је епирског Анђела⁷, на уштрб права куће никејске, зацарио. Али доста и с тим. Ја сам текст Хоматинског, познат тек од кад је горе наведена књига изашла, превео с грчког и поредио сам с једним руским преводом, и хтео бих да га и ти – ако моћеш до књиге доћи, упоредити; ако ли не, а оно бар да разбереш шта је βανδος⁸, φύτλι⁹ (Erzeugung)¹⁰ у цитату на другој страни[,] јер овамо реч не могах наћи, а треба да знамо тачно. Сетићеш се и сам да ће ти ту најбоље помоћи г. Ст. Ламброс¹¹.

Знаш без сумње да си услед ланског закона о спојењу Српског ученог друштва с Академијом – стални академик. Покојни Јошка¹² оклевао да извести Академију тако да је писмо нама стигло после његове смрти 28. дек[ембра]. Држим да си добио од Академије

---

³ Правилније је: Хоматина.

⁴ Ово је лапсус, треба: 1219. године.

⁵ Савин брат Стефан крунисан је 1217. године, пре него што је Сава устоличен за архиепископа.

⁶ Сава је устоличен за архиепископа у Никеји 1219. године.

⁷ Односи се на Теодора Анђела Дуку Комнина (1180–1253), владара Епира (1215–1230) и Солуна (1224–1230), који се између 1225. и 1227. крунисао за цара.

⁸ Написано је βανδος, уместо βανδον, што значи: застава, заставник, војни одред, основна војна јединица, војни административни округ.

⁹ Написано је φύτλι, треба φύτλην; φύτλη значи: порекло, постанак, постајање, род, потомство.

¹⁰ Производња, рађање.

¹¹ Спиридон Ламброс (1851–1919), грчки историчар и политичар, премијер Грчке током националног раскола.

¹² Реч је о Јовану Бошковићу (1834–1893), књижевнику и филологу, ректору Велике школе, министру просвете и уреднику Летописа Матице српске, који је умро 25. децембра 1892. (тј. по новом календару 6. јануара 1893. године).

писмо којим се обавештаваш о пријему избора у Академију. На теби је сад, да беседиш у Академији, по пропису Закона. Мисли о томе, те да то оставиш кад дођеш на одсуство.

А rgoros! Имаћемо да бирамо чланова дописника. Ред би и политично би било да изаберемо кога и од Грка. Размисли, разговори се (ако имаш с ким), па ми јави.

Од ове двојице, мантију си погодио добро. Други је пуковник Мишковић¹³. Неки дан ми мантија рече да су своје мишљење дали. Ваља да си до сада добио.

Политика као и пређе. Либерали су у освајању општина починили права чудеса безобзирности. А према томе је и успех. Сви - осем радикала - сад мисле да је либералима осигурана већина као награда за садашњу и будућу безобзирност. Мисли се да ће се красти куглице, да ће се правити погрешно пребројавање, да ће се многи чиновници заплашити да не иду на руковођење избора, те да то, по закону, пређе на председнике општина, а ови су скоро већином њихови људи. У Београду је, при последњем општинском избору, доиста било свашта. Мисли се, да [је] физичка немогућност било да онолико људи гласа колико је записано. А терано је на изборе све, до пандура и до трговаца који дуван продају, и после је трговцима дуван, а пандурима служба одузимања, ако нису гласали. И уза све се то виче: слобода, уставност, народно поверење. И изборном закону, који је рађен с некаквом студијом да осигура слободу избора, нађена је слаба страна, и постаће гори од старога. Од једнога сам радикала мојим ушима чуо: да би волели Ник[олу] Христића¹⁴ него ово садашње. Али најглавнија новост дана није то. Из сажаљења сам мислио и на тебе и на мојега последника Савушку¹⁵, кад је та новост пукла, како вам може бити, кад о томе станете с друге стране а не из службених депеша сазнавати.

Још на Богојављење, на банкету у част Љуб[омиру] П. Ненадовићу¹⁶, чух да се краљ Милан измирио са краљицом, али нисам веровао. На св. Јована Србија издаде депешу о томе, те је провикаше кроз варош. На „слави” се свашта сазна, еле се тога дана знало, да је садашња краљевска дворска госпођа¹⁷ (Луђевићина кћи) послала телеграм Србији, и да је још раније писала својој сестри, како је уочи нове године краљ Милан бануо (за њу сигурно) у Бијарицу у краљичин стан. Ја сам одмах држао да је могућно. Сутрадан сазнамо поуздано да је краљ Милан из Бијарица јавио се младом краљу, и да му је млади краљ одговорио фразом *bien de choses pour toi; de même pour ma ma!*¹⁸ Ја још не знам шта се још поуздано зна, али сам знао да Министарство до у петак вече није имало ништа и да се извештавало отприлике откуд и ми. Јуче се пак чује да су измирени супружници искали од митрополита благослов али то не знам са свим поуздано. У суботу неки од

---

¹³ Јован Мишковић (1844–1908), генерал српске војске, председник Српске краљевске академије.

¹⁴ Никола Христић (1818–1911), српски политичар, министар и председник Владе.

¹⁵ Односи се на Саву Грујића (1840–1913), генерала српске војске, државника, војног писца и дипломату.

¹⁶ Љубомир Ненадовић (1826–1895), српски књижевник, дипломата и министар просвете.

¹⁷ Реч је о Драги Машин, чије је девојачко презиме било Луђевица.

¹⁸ Поздравна фраза којом се шаљу лепе жеље или се изражава захвалност.

грађана јаве се општини с предлогом да се осветли варош и да се носи бакљада. Ја чујем то после сумрака, и наредивши да се осветли кућа, дигнем се мало после на једну шетњу кроз варош да видим собом како све то изгледа. Сиђем на Ристићев¹⁹ ћошак, све куће до Лондона осветљене – Ристићева мрачна, пођем даље, Министарство унутрашњих дела осветљено, Министарство просвете, Министарство правде, теразијски кварт мрачни. У Кнез Михаиловој улици Гарашанинова²⁰ кућа осветљена – Авакумовићева²¹ мрачна – општина осветљена – полиција мрачна. Чок сеир,²² мислим се ја, *quosqve, tandem, Catilina!*²³ Куће краљевских рођака осветљене с помпом. Враћајући се видео сам како се из разних одељења формира бакљада код теразијске чесме. Ишли су к двору. Либерална општина водила је – по старом правилу – пред Ристићеву кућу. Али на раскршћу код Лондона 7–8 жандарма. Бакљада се уставља и парламентира. Вика: Живио краљ Александар, чак и једно Живио краљ Милан; једни навијају горе к Томаниној²⁴ кући, једни доле касарни. Ристићева кућа већ импертинентно²⁵ мрачна. И пред њом 7–8 жандарма. Док оздо и од официрске касине почеше избијати машале²⁶; у том и ове пустише, и мислим да се све свршило као пријатно – непријатно изненађење без полупаних прозора. Чујем да је госпођа Ђенералица Протићка²⁷ прошла горе и да су јој прозори полупани.

Али то су сцене са сокака које ћеш читати у новинама. Питаш: шта је с политиком? А ко то зна. Почине се говорити да краљевски родитељи долазе; да ће се краљ Милан бирати за трећег намесника и знам ти ја шта. Нико сад ни с ким не може рачунати, пошто се на сцену враћа стари мајстор, који ипак може много, ма да је грдним погрешкама интелигенцију од себе одстриано. Чује се све упорније, да Ристић и Белимарковић²⁸ нису најбоље, да међу либералним министрима Рибарац²⁹ тражи да се индивидуалише и одскочи где год може (он једини осветлио своје канцеларије). Говоре да су главне разлике међу Ристићем и Белимарковићем у третирању радикала. Ристић је за блаже поступке, а онај за екстерминацију. Знам колико се може поузданије да Александар Ивановић

¹⁹ Јован Ристић (1831–1899), српски политичар, државник и историчар.

²⁰ Милутин Гарашанин (1843–1898), српски политичар, председник Владе, председник Народне скупштине и министар.

²¹ Јован Ђ. Авакумовић (1841–1928), правник, политичар, председник Владе Србије.

²² Чок сеир (тур.) – много, пуно сеирења.

²³ *Quosque tandem abutere, Catilina patientia nostra?* – Па докле ћеш о, Катилина, трошити [ми кажемо злоупотребљавати] наше стрпљење?

²⁴ Томанија Обреновић (1796–1881), кћерка војводе Анте Богићевића, удата за Јеврема Обреновића, мајка Милоша, оца кнеза и краља Милана.

²⁵ Импертинентан (лат.) – непристојан, неучтив, неуљудан, безобразан.

²⁶ Воштане бакље.

²⁷ Реч је о Мици, рођ. Тадић, жени генерала Косте Протића.

²⁸ Јован Белимарковић (1827–1906), српски генерал и виши државни службеник.

²⁹ Стојан Д. Рибарац (1855–1922), српски политичар.

Персијани³⁰ не одобрава оштро поступање спрам радикала, говорећи да се тим само издижу акције напредњачке (Гарашанин је сада о Божићу за пет дана све за готове паре продао у 4.000 екземп[ара] „Два намесништва”). Чак је, каже се, официозно о томе Авакумовићу говорио Александар Ивановић, али је и Авакумовић преко Алимпија³¹ питао у Петербургу је ли то Персијани говорио по налогу или „из своје главе”. Изгледало би да су Белимарковић и Министарство на једној а Ристић на другој страни. И сад наједанпут полазна тачка и база свеколике политике од 1886. на овамо, развод, пада са помирењем краљевских родитеља. Ја се, по мислима које су ми познате, радујем што су краљевски родитељи једанпут дали за право и пријатељима куће Обреновићске – али налазим да је положај у пензији дивно посматралиште за све што се сад збива. Једина је незгода што се не може да покрива неопходне трошкове те мислећи на то и ја морам да прекинем ово беспосличарско ћеретање, у коме наши сународници тако много времена губе.

Ацу смо видели и о Божићу и о св. Јовану, и опоравио се потпуно. На Божић сам видео и поочима. Окренувши к његовој кући зебао сам како ћу га затећи. Али кад ућох, старац весео и окуражио се. Слаб – али није онако малаксао као пре. Још ми се хвалише да је на Бадњи дан – а била је најлуђа вејавица са северним ветром – излазио на пијацу, и још је, чинило ми се био задовољан што је то могао извршити макар и с куварицом позади. Чудне ли су балканске природе; краја им ни конца није лако ухватити!

Моји су сви здрави и поздрављају за мном Паулину³², тебе и све твоје.

Твој ваздашњи Ст. Новаковић

2.

Београд, 8. фебруара 1893.

Драги Владане,

Журим се да ти мало раније одговорим на писмо од 28. пр. м.

Прво да ти јавим да сам се кандидовао за народног посланика на два места, у Београду и у Подринском округу, у Шапцу. Бранио сам се и бранио до пре две недеље. Али тада дође од Подринског округа, из Шапца, депутација да ми понуди да се ставим на чело листе и да дођем на збор који ће кандидовати посланике. То већ нисам могао издржати. Моме родном крају никад никакву пажњу чинио нисам, према чијој били пажњи спрам мене отуда, нисам већ могао остати неосетљив. А видећи да све остало иде натрашке, да су рђаве финансије обухватиле прво баш онај ред, који бих ја мислио радити, науку;

---

³⁰ Александар Ивановић Персијани, руски посланик у Београду (1877–1895).

³¹ Алимпије Васиљевић (1831–1911), филозоф, професор Велике школе, политичар, министар просвете и црквених послова.

³² Односи се на супругу Владана Ђорђевића.

видећи да 18 табака штампаних мога рада одобреног за штампу у Академији, и знатнога и за саму спољну народну политику, стоји и не штампа се, што штампарија нема за што да купи хартије и што је презадужена – ја пресекох резерву и примих Шапчанима. Али клупче као клупче. Оспе ли се иде даље. Напредњачки одбор кандидује ме у Београду. Бранио сам се – али ко ће се с рђавом логиком одбранити. Свршено би да примим. Јуче је био у Коларчевој кавани добро посећен збор за кандидовање посланика, и после свршене кандидације, ја сам им казао у неколико речи: да ја могу заступати само широке погледе, да је у Уставу од 1889. наша странка и влада положила темељ, да зло стање не долази од Устава него од наопаке практике, да се спорови истина прекидају ни већином гласова ни метром, да је наше да земљу упутимо на правилан развитак и да освађену браћу миримо и стишавамо. Било је ваздан живео, као обично на тим зборовима. Ако на изборима пропаднемо, све остаје као што је; изађемо ли, онда ћемо да у скупштини свагда бранимо што је право и поштено, а већина нека решава како хоће и нека мери истину на оку. Изгледа да напредњаци могу имати на 10-12 посланика, ако бесомучна нетрпељивост и тесногрудост либералска допусти колико толико слободе. Ако ли о изборима буде какво год изненађење – као што се ни то не губи из комбинације, онда: кој га зна?

Сад на тему „Српско-грчки одношаји итд.” не допада ми се. То је сувише широко, а свагда смо гледали како ћемо једни друге преварити. Рећи истину, значи у Академији беседити противно захтевима опортунитета. Претварати се и превртати очима те увијати (што рекао и Рибарац), значи говорити противно дужностима академика. И сувише је широка тема – за беседу. Сваки период тражио би говор за се. Материјала нашега, осем оскудних бележака и две три мисије, немамо. Грчки материјал не би био довољан за истиниту слику. Што је писао Нић[ифор] Гргур³³ и Теод[ор] Метосит³⁴ (Σαθα, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη³⁵ књ I, 154-193) писано је с великог византијског колтурна [sic!]. Ко ће оно редуцирати? Јов[ан] Кантакузин³⁶ је прави Јов. Ристић византијског царства. Доба хетерије и устанка још је горе од свију. Грци тражили диверсију са севера, па учинили Србима најгоре зло у новијој историји, изазвали убиство Карађорђа, где не знаш кога ћеш пре да жалиш, кога

---

³³ Нићифор Григора, византијски историограф 14. века. Његово главно дело је Ромејска историја, сачињена од 37 књига у којима је описао догађаје од 1204. до 1358/59. године.

³⁴ Теодор Метохит, дипломата у служби византијског цара Андроника II Палеолога, водио је мировне преговоре са краљем Милутином, који су завршени склапањем брака српског краља са византијском принцезом Симонидом по Ускрсу 1299. године. Поверљив извештај тзв. „Посланичко слово” Метохит је сачинио приликом једног од својих пет путовања у Србију, поводом поменутих преговора.

³⁵ Треба: Σάθας, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη. Konstantinos N. Sathas (Bibliotheca graeca medii aevi I-VII, Венеција-Париз, 1872-94), грчки научник, заслужан је за прво издање „Посланичког слова” (Μεσαιωνική βιβλιοθήκη I, Венеција, 1872, 154-193).

³⁶ Јован VI Кантакузин (1295-1383), великаш, византијски цар (1347-1354), верски полемичар и писац мемоара.

ли да осуђујеш, Карађорђа или Милоша. У тој жалосној сцени Милош је чинио што је као државни поглавар у оним приликама морао чинити; прави је кривац хетерија, која на своју или грчку корист није бежала ни од таквих средстава.

Али одвраћајући те од незгодне теме, обратићу ти пажњу на другу zgodнију. То је из доба ренесансе наше и нове грчке литературе. Ти се сећаш како Доситије³⁷ симпатично говори о школи прошлог века у Смирни, и како је и он, по старим угледима, најпре почео с грчком просветом. Мора да има штогод тамо о тој школи и уопште о литерарном буђењу. Није ли отуда дошао главни правац Доситејев? Разбери и види не да ли се ту из тог додира што истесати. А ја сам одавно мислио да треба расветлити тај период и тај додир.³⁸ Ако немаш Доситеја, пиши ми да ти пошљем. Ту се може говорити и симпатично и истинито. И то је угодно за приступну беседу, у Гласу може опширније.

Због одсуства имам да ти напоменем, да Академија свршује послове у јулу, а почиње их на ново тек у септембру. Згодније би било да удесиш да и септембар овамо останеш, па да у септембру читаш!

Измирење краљевих родитеља није још сасвим свршена ствар. Колико поузданије чујем, краљица везује свој пристанак за репарацију свију ћоравих формалитета, развода, резолуција, исписа из грађанства, одрицања родитељских права (наравно сем абдикације) којима је краљ обасуо ових последњих пет година. Томе опет треба времена. На унутрашње ствари цело то питање нема сад никаква утицаја. Једно једино као да стоји, а то је да измирење коначно пресеца гдекоје одвише себичне и на несрећном раздору краљевих родитеља основане рачуне. То је и морално и право. А народ има у рукама Устав, и нека гледа што ради, јер се само будале даду вући за нос.

А ргoros. Колико кћери има краљ Ђорђе, колико је којој година, и би ли се могло мислити да се наш млади краљ из грчког двора ожени? Добро је да о томе мислиш и ти, а и ја као човек који случајно може постати народни посланик!! Много се добро говорило о краљици Олги³⁹. Qu' en sait-on là-bas?⁴⁰

Ми смо сви здраво и поздрављамо Паулину, тебе и сву децу.

Твој Ст. Новаковић

---

³⁷ Димитрије Обрадовић /црквено име Доситеј/ (1739/42–1811), српски просветитељ и реформатор, оснивач и професор Велике школе, први министар просвете.

³⁸ На основу ове Новаковићеве иницијативе настало је дело Владана Ђорђевића, Грчка и српска просвета, Посебна издања СКА 6, Београд 1896, посебно III поглавље „Кораис и Доситеј“, 127–275. Адамантиос Кораис (1748–1833), грчки научник заслужан за постављање основа модерне грчке књижевности и главна личност грчког просветитељства. Његове активности утрле су пут грчком рату за независност и настанку прочишћеног облика грчког језика, познатог као Катаревуса.

³⁹ Велика кнегиња Олга Константиновна (1851–1926), из руске царске породице Романов, била је од 1867. супруга краља Ђорђа I Грчког (1845–1913), сина данског краља Кристијана IX.

⁴⁰ „Шта ми знамо о томе (о збивањима, о тамошњем стању)?”

Београд, 26. нов[ембра] 1893.

Драги Владане,

Канам се већ од више дана да ти одговорим на писмо од 31 пр. м., па већ сад могу и на то мислити.

Твојима сам у Париз послао један екземплар моје књиге на Миланову адресу.

Ми смо као и Грчка одвише нагло котрљамо к банкротству. Ја сам са страхом и помишљао на ту реч, а у последњој десетини дана имао сам прилике да је чујем и од једног страног заступника, који кривљаше радикале да на банкротство мисле као на некакво средство за расплет нашега финансијског белаја, и још с једног високог места, који ми се опет жаљаше да неки радикалски финансијери такође на то помишљају. *Nous y hommes donc!*⁴¹ С тога те молим да ми како можеш у краће јавиш шта се тамо мисли под државним банкротством, то јест у каквом облику може настати, какве последице може имати унутра, какве споља, и шта би предузеле против тога силе заштитнице оних *bondholder-a*,⁴² који имају у рукама највише грчких облигација. Сваки дан више нити имамо онога богатства, на које ипак могу Грци апеловати, нити њиховим знањем и образованошћу располажемо. Стање је финансијско из дана у дан заплетеније. Ето данас је 26 новембар, а Велика школа још није исплаћена за октобар. На јадне се пензионере и не мисли. Ово већ нико не памти у Србији.

Општа забуна у свим земаљским одношајима које из дана у дан расте ради неспособности владе и одсуства свакога вођења сад се још почела отежавати и нескладом који је настао међу Двором и радикалима. Тешко је наћи како је то дошло. Кад си ти полазио одавде, краљ је још био у првом младићском сну о чарима конституционализма. Љубав према радикалима кулминирала је у познатим здравицама по пределима устанка од 1883. године.⁴³ На једанпут, по повратку из Србије, краљ из Абације зове телеграфом ђенерала М. Лешјанина⁴⁴ на маневре у Крагујевац. Чим се вратио с маневара, почиње се показивати промена у мишљењу. Тешко је проценити је ли се краљ променио ради искуства на путу по Србији, где се могао доиста сваке прљавштине и свакога нереда нагледати; или ради промене у мислима краља Милана, с којим је у Абацији дуго конферисао. Тек је тада настало призивање разних конзервативнијих људи, с којима је само било дотицаја. Наша је група међу првима. Краљ је отворено казивао да би се курталисао радикала, да овај систем води земљу у пропаст, да позније може бити свако спасавање касно итд. Погледи на либерале и на њихов оптужени кабинет промењени су из основа тако да краљ није хтео допустити да се за њихово суђење узме под кирију његова сала у Пивари, на коју се у

⁴¹ „Ми смо само људи”.

⁴² Поседници обвезница.

⁴³ Односи се на Тимочку буну.

⁴⁴ Милојко Лешјанин (1830–1896), генерал српске војске, начелник Главног генералног штаба.

први мах помишљало. Износило се као да је овој промени узрок што је болест Докићева⁴⁵ начинила неминовну промену кабинета и што се краљ осем Докића тешко још коме може поверити. Не треба ни то да помињем да се у тим разговорима вентилирало и питање о промени целог система, као невоља која би могла и незвана за врат скочити. Али сви конзервативнији елементи готово без изузетка (барем колико знамо) саветовали су да се чир пушта да зри сам и да се проваљује сам, и позивљући се на све последње покушаје одвраћали су од нестрпљења и пренагљивања. И сам сам два пут те разговоре с краљем водио. Мени је одмах изгледало да стари краљ гура на тај пут, а сад то знамо и позитивно.

У тим расположењима састала се скупштина, која се ево 25 дана вуче ништа не радећи. Радикали су се показали млитави, раздељени, несложни, малаксали. Међутим блискост опасности, која се инстинктивно осећа, стеже их и оштри колико је могућно. Очекивала се Докићева смрт, да да сигнал к новим формацијама. Међутим болест иде својим путовима, а стање је постало тешко и несносно. Стога краљ обузет нестрпљењем пошље свога секретара к Докићу у Абацију, да пожури оставку, да се може пливати даље. Докић оставку да уосталом и сам пре него што му је стигао секретар. Тако настане криза од неки дан, која се јуче свршила.

Тегобе с Аустријом отежавају још више положај. Спор је нарочито о питању обрта. Последњим уговором Аустрија је уговорила да се обрт наплаћује по трговачким рачунима. Да би ишчупали што више новаца, радикални финансијери смисле да ту тачку уговора обиђу или изиграју ценовником. Аустријанци с уговором у руци протестују. Миша Вујић⁴⁶ тргне натраг распис, пусти да се обрт наплаћује по рачунима, али онај исти ценовник огласи да буде на услузи за контролу. Аустријанци ни то неће. У Министарству се поцепају у мишљењу. Министар иностраних дела Андра⁴⁷ и министар финансија Вујић. Први је био за потпуно попуштање; други је био противан. Знао од краља да је тога ради морала настати министарска криза, да је Докићева оставка није предухитрила с неколико сати.

У кризи хтело се нарочито да се промени Вујић који је изгубио свако поверење због комодитета и непоузданости у обрицању. Нуђени су: др Л. Пачу,⁴⁸ Стојан Протић, али се нису хтели примити. У опште је ишло врло тешко, чујем да је план дра Л. Пачу[а] да спасава банкротством, а њега су сад сви препоручивали, уздајући се у вредноћу и окретност његову. Тако је сад овамо. Краљ је хтео да истисне из министарства војног Савушку и да тамо смести кога поузданијег (Милов. Павловић⁴⁹, Атанацковић⁵⁰,

---

⁴⁵ Др Лазар Докић (1845–1893), професор Велике школе. Био је васпитач и лекар престолонаследника Александра. У ово време био је најпре председник Државног савета, а од почетка априла 1893. постао је председник Министарског савета и министар просвете.

⁴⁶ Михаило В. Вујић (1853–1913), професор економије, политичар, министар финансија.

⁴⁷ Андра Николић (1853–1918), правник, књижевник, историчар књижевности и политичар.

⁴⁸ Лазар Пачу (1853–1915), лекар и политичар, министар финансија.

⁴⁹ Милован С. Павловић (1842–1903), генерал српске војске, управник Војне академије и министар војске.

⁵⁰ Јован Атанацковић (1848–1921), генерал српске војске.

Ђукнић⁵¹, Лаза Лазаревић⁵² били су кандидати). Радикали се нису дали на тој тачки ни осолити, и Савушка је држао тврдо. Краљ онда није хтео примити њихових кандидата, и тако је Сава просто преоптерећен министарствима. Министарство је у спољном програму тврдо обећало краљу да ће изравнати спор с Аустријом. Краљ је то остављао као *conditio sine qua non*. А јутрос је Савушка с богоданом красноречивошћу отпевао у скупштини у своме програму на првоме месту химну лојалном вршењу уговора.

Мисли се (али ја то узимам *cum grano salis*⁵³) да ће радикалски незадовољници овај кабинет оборити, чим се сврши суђење либералном кабинету, те још неке радикалске величине, којима се сад не може располагати, могу доћи у комбинацију. Мисли се, да на томе ради нарочито Пашић, а за К. Таушановића⁵⁴ је отворено познато да је незадовољан, и може се погодити и зашто је. Стога се мисли да ће овај кабинет, који управо представља као неко десно крило међу радикалима, пасти и уступити место левокрилцима радикалским, који као да се концентришу око Таушановића и представљају најпретеранију радикалску ексклузивност. Мисли се – али ја о претпоставкама у политици нерадо говорим.

Међу напредњацима осећа се неко растење. Последњи збор 18. новембра имао је да буде збор делегата, који би хватао на 200–300 људи највише. Дошла је толика гомила света из свију крајева Србије из свију сталежа, да сам се чудио. Могло је бити на збору најмање 2.500 људи. Али и ми стојимо пред политичким енигмама садашњости без икакве одлучности. Горко разочарење и опарени онаким искуством и озго и оздо, ми саветујемо све најбоље и најобилазније путеве не само што смо о њима уверени, него што бисмо ради да Сизифов камен ми на ново ваљамо! И опет нам то нико не верује. Али ће се, савет⁵⁵, уверити.

У финансијском одбору пао је у претресу буџета предлог да се, из штедње, укине твоје посланство у Атини. Министар, (ваљда финансија, јер нисам сигуран који) примио је то без одговора *ad referendum*⁵⁶ влади. Не знам на чем је ствар, на послетку, остала, јер извештај још није готов.

Она књига Антимова не треба баш никоме. Али кад је човек нуди, прими за „библиотеку”, а за орден „си чини глуво” [sic!] и као да не разумеш! Јадан свети Сава марио је за Грке колико и ми, па ће се превртати у гробу, ако његова лента оде томе славофобу, а штогод мање од ленте ваљда не приличи ни нудити једном архиепископу.

Твоји су овде сви здраво.

---

⁵¹ Илија Р. Ђукнић (1839–1911), генерал српске војске, државни саветник.

⁵² Лазар Д. Лазаревић (1850–1911), генерал српске војске, војни писац.

⁵³ Са резервом.

⁵⁴ Коста Таушановић (1854–1902), српски политичар и економиста, министар унутрашњих послова и министар народне привреде. Један од оснивача и чланова Главнога одбора Народне радикалне странке.

⁵⁵ *Sabah* и *sabah* (тур.) – зором, јутром.

⁵⁶ На извештај, на мишљење.

Неки дан сам се свратио код поочима. Он онако, као што знаш, вегетује, а за његове године може се казати да је здрав. Тешко му је што сте растурени на три стране света, и што је кућа растурена.

Аца је здрав, али ти га знаш, он није екстензиван, те не очекуј писама.

И ми смо здрави. Имали смо доста штрапаца последњих шест недеља због сиромаша пок. Кујунџића,⁵⁷ на којег се Бог смиловао, те га к себи примио. Заплет у кредитима и у имању мени још једнако много посла задаје, и за последњих месец дана мало сам што привредио. Ипак ћу ти скоро послати књигу „Стара српска војска” из серије „Народ и земља у старој српској држави”.

С поздравом Твој свагдашњи Ст. Новаковић

4.

Београд, 11. дек[ембра] 1893.

Драги Владане,

Веће писмо с одговором на нека твоја питања у последњем писму испратио сам има већ више дана *via Brindisi*, и надам се да ти је већ у рукама.

Пре два дана искочи у буџетски извештај а одмах за тим и буџет пред скупштину. Извештај сам ти послао одмах *sans bande*⁵⁸, колико да те авертирама⁵⁹.

Ми смо учествовали у борби буџетској у начелу. Гледаћу да ти пошаљем Видело⁶⁰ с нашим говорима. Три љуте седнице испунила је наша борба. Министар финансија изјахао је одмах на свога обичног пегаза, 9 август, двогласје, Сливницу итд. а посланици на Бонтуа⁶¹ (који је *toujours bon à quelque chose*⁶²), на истеривање посланика из нишке скупштине, и с нама је гласао само Ранко Тајсић⁶³, који је нешто слично нашем предлогу поднео, само у негативном правцу. У специјалној дебати ми не учествујемо. Јуче у јутро је та дебата започела и за Атину је свршено - разуме се - по предлогу одборовом. Твоје је, дакле, место укинута. Кажу да је министар иностраних дела рекао да се посланичко место укида због тога што ни Грци неће овде да поставе заступника. И на место тебе остаје да

---

⁵⁷ Реч је о Милану Кујунџићу Абердару (1842–1893), српском филозофу и политичару.

⁵⁸ Буквално: без траке, а заправо: без сметњи, без препрека.

⁵⁹ Авертирати (фран.) – известити, упозорити, опоменути.

⁶⁰ Политички лист који је излазио у Београду од 1880. до 1896. године.

⁶¹ Пол Ежен Бонту /Paul Eugène Bontoux/ (1820–1905), француски железнички инжењер, предузетник и финансијер, вођа генералног савеза Уније у Паризу.

⁶² Који је увек добар; добар за нешто.

⁶³ Ранко Тајсић (1843–1903), српски политичар и народни трибун; радикалско–социјалистички посланик, један од оснивача и потпредседник Народне радикалне странке.

мисију настави Апостоловић⁶⁴. Дошао сам, задржан од једног попа, на седницу само пет минута позније, те нисам баш у клупи био, кад је Атина прошла.

Ја ти о овоме пишем одмах – ако и пошта одмах однесе – да би се знао с твојим финансијама и пословима управљати.

За Мику Ђорђевића⁶⁵ чује се да неће остати. Да ли теби неће понудити Букурешт, или ће те бацити у пенсију.

Код мене су у инфлуенци Милета и Милица и Јела, а мене ваљда још брани политичка жуч, те свршавам ово писмо са добрим жељама за све твоје и поздравима

Твој Ст. Новаковић

5.

Београд, 12. дек[ембра] 1893.

Драги Владане,

Јуче или прекјуче јавио сам ти писмом оно што ти поручујем у твоме писму су од б ов. м. да ти јавим телеграмом, ма и преко Аце. Нисам то могао узети насе ни на један ни на други начин, за то што не могу знати шта мисли министар. Буџет му, истина, није оставио ни да те један дан држи после 1. јануара; кредити којима располаже то му такође правилно спречавају. Али ко ће проникнути у недомашне дубине премудрости радикалске? Зашто ти ово пишем, да ти, ради те поруке, обратиш пажњу на ову околност и да ти напоменем да питаш сама министра телефоном кад те мисли опозвати и на расположење или пенсију ставити, како би се ти могао према томе управљати. Ја нисам рад да на најмању обману навучем ни кога другога, а камо ли тебе.

На осталоме свему велика хвала. Поздрав од свију твој Ст. Новаковић

Друго читање буџета биће после 16, међу 16–20 овим месецем и онда постаје закон.

6.

Београд, 23. дек[ембра] 1893.

Драги Владане,

После последњих писама нисам већ мислио да ти пишем. Али јутрос однесох краљу књигу „Стара српска војска”, коју ти већ не шаљем у Атину. У разговору о положају и о потребама, које су сад за вратом, краљ ми заповеди да ти пишем одмах, да се, колико ти је год могућно, пожуриш с повратком у Београд. Стари чиновник јавља ти то, а ти чини што си научио по старим типцима.

---

⁶⁴ Павле Апостоловић, драгоман, секретар српског посланства у Цариграду.

⁶⁵ Михаило /Мика/ Кр. Ђорђевић (1850–1901), српски правник, политичар и дипломата; министар иностраних послова, министар правде, министар унутрашњих послова и заступник министра просвете Краљевине Србије.

Дисолуција радикаског чира изгледа да иде рапидније него што се мислило. Касе празне, капетани немилостиво стегли за порезу не питајући за партију. У Београду о општинским изборима читали су поцепани радикали једни другима нечувене ствари, и завадили се грдно. Одмах за тим бирао се у пожаревачком округу један посланик за скупштину усред уништења једнога пуномоћства које је било основано на лажно показаним годинама. У том округу пред урне су изашла 2 радикална кандидата и осем њих нико. И из тога округа, који је на изборима 25 фебр[уара] и 18. маја изводио по 25-30.000 гласача, гласало је сад само 3-4.000! Било је великих општина у којима није дошао на гласање ниједан човек!

Ми једнако држимо нашу теорију хомеопатску, *simili similibus*.⁶⁶ Ја бар тако разумем своју центлменску дужност у овим тешким приликама. Али се не може порећи ни то да владалац не сме чекати изненађења - са скрштеним рукама.

С поздравом Ст. Новаковић

Petar V. Krestić

SIX LETTERS THAT STOJAN NOVAKOVIĆ SENT TO VLADAN ĐORĐEVIĆ IN 1893

S u m m a r y

There are many documents concerning Vladan Đorđević, which belong to the extensive, content-wise diverse and from a scientific point of view highly significant manuscript legacy of Academician Viktor Novak, which is stored in the SASA Archives in Belgrade.

The paper analyses six letters written by Stojan Novaković, which he sent to Vladan Đorđević in 1893, while he served as Serbian envoy to Athens. Academician Novak copied the content of the letters from the original manuscripts with the intention of publishing them on some occasion. However, these letters have never been published for reasons unknown to us.

In these extensive and interesting letters, Novaković touched on a number of different issues concerning economy and politics, dynasty, science and religion.

The preserved part of the letters is a real gem for researchers dealing with the history of Serbia in the second half of the 19th century, and especially for those who focus on the analysis of social and political, and even inter-party relations during the rule of King Aleksandar Obrenović. The letters confirm the assessment of Novaković as someone who was well-informed, systematic, shrewd and well acquainted with the then Serbian society, whose analyses and conclusions provide both, the confirmation of known facts as well as brand new, scientifically valuable data, necessary for obtaining a more complete picture of our people in those turbulent and eventful times.

---

⁶⁶ Слично се сличном (допада); слично је сличном исто.